

DNA-registeret som verktøy mot overfallsvoldteker

En teoretisk oppgave

BACHELOROPPGAVE (OPPG300)

Politihøgskolen

2013

Kand.nr: 47

Antall ord: 5653

Sammendrag

«I samtlige saker som har vært oppklart har DNA vært utslagsgivende»

-Hanne Kristin Rohde, september 2011 til NRK (Hammerstad 2012)

Jeg har for oppgaven valgt problemstillingen: *Kan økt bruk av DNA-registrering være et forebyggende virkemiddel mot overfallsvoldtekt?*

En rekke forutsetninger må være til stede før DNA-registrering kan vurderes som et forebyggende virkemiddel. For det første innebærer registrering og lagring av menneskers arvemateriale et etisk dilemma sett i lys av retten til personvern. For det andre åpner loven kun for å registrere personer som er dømt for kriminelle handlinger (samt personer dømt til tvungent psykisk helsevern / omsorg eller vurdert utilregnelig). Det vil si at tiltaket kun vil kunne virke forebyggende overfor en person som allerede har en kriminell bakgrunn. For det tredje kreves det at personer som registreres er fullt ut klar over hvilken oppdagelsesrisiko det faktisk innebærer ved fremtidige lovbrudd. For det fjerde fordres det at en potensiell overgriper agerer som en rasjonell aktør, det vil si at han vurderer risikoen for å bli oppdaget opp mot gevinsten ved å gjennomføre ugjerningen – her en overfallsvoldtekt. Rus og psykiske lidelser kan tenkes å påvirke aktørers rasjonelle evne. Til slutt utgjør en økt bruk av DNA-registrering en ressursutfordring for politiet og for Rettsmedisinsk Institutt.

Det empiriske grunnlaget for oppgaven består av statistiske data fra Oslo i 2010.

Innholdsfortegnelse

1	Innledning.....	2
2	Metode.....	3
Hoveddel		
3	Statistisk data om overfallsvoldtekt i Oslo 2010.....	4
4	Overfallsvoldtekt.....	5
5	Kriminalitetsforebygging.....	6
	5.1 Situasjonell forebygging.....	6
	5.2 DNA.....	8
	5.2.1 DNA-registeret.....	9
6	Drøfting.....	11
	6.1 Hvilke etiske dilemmaer gir DNA-registeret?.....	11
	6.2 Hvordan kan en registrert DNA-profil ha forebyggende effekt?.....	11
	6.3 Har overfallsforbrytere kriminell bakgrunn?.....	13
	6.4 Er overfallsvoldtekte rasjonelle handlinger?.....	14
	6.5 Er lovverket dekkende og blir det fulgt?.....	16
Avslutning		
7	Konklusjon.....	18
8	Litteraturliste.....	19
	8.1 Selvvalgt pensum.....	19
	8.2 Øvrige kilder.....	19

1 Innledning

Jeg avtjente praksisåret mitt (2011-2012) på Sentrum Politistasjon i Oslo politidistrikt. I 2011 var det en voldsom økning av anmeldte overfallsvoldtekter i Oslo sett opp mot året før, hele 55- mot 24 anmeldelser (Hammerstad 2012). Dette fikk mye omtale i media og mange engasjerte seg ved blant annet å delta i fakkeltog og stifte medlemskap hos Natteravnene. Mange kvinner gav uttrykk for at de var redde for å ferdes ute på nattestid alene. Dette var noe som også engasjerte meg fordi overfallsvoldtekter er en så grov krenkelse mot de individene som utsettes for det, samtidig som det er egnet til å skape mye utrygghet blant kvinner.

Dessverre var det kun en brøkdel av de anmeldte overfallsvoldtektene som ble oppklart i løpet av året. Mye av utfordringen i etterforskningen av slike overfall er at gjerningspersonen ofte er ukjent, fordi overgrepene gjerne skjer på nattestid mot tilsynelatende tilfeldig kvinner. Politiet sitter dermed ofte igjen uten noen mistenkte i saken.

DNA har blitt mer og mer vanlig å benytte som hjelp i etterforskning de siste årene, spesielt ved sedelighetssaker. Ved voldtekt er det nesten uunngåelig at gjerningspersonen legger igjen en eller annen form for biologiske spor som inneholder DNA. Dersom gjerningspersonens DNA allerede eksisterer i DNA-registeret, vil man kunne knytte vedkommende til offeret og muligens overgrepet.

Jeg ønsker i denne oppgaven å undersøke *om økt DNA-registrering kan forebygge overfallsvoldtekter?* Jeg har da primært konsentrert meg om Oslo og brukt statistikk derfra.

Jeg vil først beskrive hvordan jeg har gått frem for å belyse problemstillingen best mulig, hvordan jeg har prioritert og hvilke utfordringer jeg har støtt på underveis. Jeg presenterer deretter statistikk som er av relevans for besvarelsen. Videre tar jeg for meg begrepet «overfallsvoldtekt» og redegjør for deler av forebyggingsstrategiene politiet benytter seg av. Situasjonell forebygging trekkes frem som forebyggingsmetode i denne oppgaven. Jeg beskriver så hva DNA og DNA-registeret er, hvordan det kan benyttes i politiets virksomhet og hvilke lover og retningslinjer som regulerer bruken. Til slutt drøfter jeg ulike aspekter ved hvordan DNA-registeret kan virke forebyggende opp mot overfallsvoldtekter og hvilke praktiske og etiske utfordringer det kan føre med seg.

2 Metode

Jeg startet arbeidet med denne oppgaven ved å sette meg inn i hvilke lovverk og retningslinjer som gjelder for bruk- og registrering av DNA-profiler. Jeg ønsket å undersøke hvilke muligheter og begrensninger denne teknologien gir. Det var viktig å finne ut tidlig hvordan DNA-registeret faktisk kunne benyttes forebyggende. Jeg satte meg derfor inn i politiets forebyggende strategier og brukte tid på å begrunne for hvorfor DNA kan benyttes i et situasjonelt forebyggingsperspektiv. Dette gav noen utfordringer fordi DNA-registeret ikke direkte treffer som et forebyggende tiltak i denne sammenheng og det ble derfor desto viktigere å argumentere grundig.

Deretter var det nødvendig å innhente statistikk vedrørende overfallsvoldtekter for videre å drøfte om DNA-registeret kan ha en forebyggende effekt. Det var utfordrende å finne statistikk på området fordi det eksisterer en høy grad av uløste saker. Dette resulterte i at det var få mistenkte/siktede og enda færre straffedømte som kunne benyttes til sammenligning. I drøftingen ble det derfor nødvendig å ta utgangspunkt i mistenkte/siktede fremfor straffedømte, noe som måtte gjøres med stor varsomhet. Funn som gjøres ved en slik analyse *kan* gi noen indikasjoner, men aldri brukes til å dra konkrete slutninger. Så lenge disse personene ikke er strafferettslig dømt, er de å anse som uskyldige.

Omfanget av en slik oppgave gjør det nødvendig å foreta visse avgrensninger. Jeg har valgt å fokusere på anmeldte voldtekter og ikke tatt hensyn til mørketall og offerets anmeldelsestilbørighet.

Hoveddel

3 Statistisk data om overfallsvoldtekt i Oslo 2010

Jeg har valgt å benytte Sætre og Grytdal sin rapport fra 2011 som statistikkgrunnlag i denne oppgaven. Rapporten har navnet « Voldtekt i den globale byen» og er en statistisk oversikt over de anmeldte voldtektene i Oslo 2010 (Sætre & Grytdal 2011).

- 24 overfallsvoldtekter ble registrert i Oslo 2010, dette utgjorde 13% av alle voldtektsanmeldelser i distriktet.
- Alle overfallsvoldtektene hadde forskjellige offer, altså var det 24 fornærmede.
- Ved kun ett tilfelle er det tatt ut tiltale, mens 14 av sakene ble henlagt – hovedsakelig på grunn av manglende opplysninger om gjerningsperson.
- Det ble tatt ut 6 mistenkte:
 - 5 var registrert med tidligere kriminelle forhold – 4 av disse med 11 eller flere.
 - 3 er registrert med psykiatriske diagnoser eller lidelser av psykiatrisk art.
 - 1 var ruset på narkotika mens de 5 siste faller under «ikke oppgitt/nei».
- I 23 av tilfellene var det ingen tidligere relasjon mellom offer og gjerningsperson, altså var gjerningsperson ukjent for fornærmede.
- 20 av overgrepene skjedde på nattestid.
- 17 av overgrepene skjedde utendørs
- 17 av de fornærmede har oppsøkt helsehjelp, som for eksempel voldtektsmottaket.

Det er registrert forholdsvis få overfallsvoldtekter, sett i et statistisk perspektiv, noe som gjør at jeg skal være forsiktig med å dra noen klare trendkonklusjoner. Likevel kan tallene gi noen indikasjoner, som det drøftes videre rundt.

3.1 Annen relevant statistikk

I 2011 ble det gitt 33 200 straffereaksjoner i forbrytelsessaker mot til sammen 28 100 personer. Disse tallene var tilnærmet like for 2010. (Statistisk Sentralbyrå 2013)

I 2011 ble det registrert 2266 profiler i identitetsregisteret (Kripes 2012)

4 Overfallsvoldtekt

Begrepet voldtekt beskrives i Straffeloven (1902) § 192. Paragrafen tar sikte på å ramme der det blant annet benyttes vold eller truende atferd for å tilegne seg seksuell omgang.

Sætre og Grytdal skriver at «Overfallsvoldtekter skjer typisk sett overfor intetanende personer som uforvarende og plutselig, helt uten foranledning, overlates andres vilje og overmakt» (Sætre & Grytdal 2011, s. 24). De beskriver videre typiske tilfeller hvor kvinner, gjerne påvirket av alkoholrus, blir overfalt på vei hjem fra byen av en ukjent gjerningsmann og påtvinges samleie ved hjelp av vold (Sætre og Grytdal 2011). I lys av problemstillingen i denne oppgaven er det viktig å tydeliggjøre den typiske mangel på relasjon mellom offer og gjerningsmann, altså at overgriperens identitet ikke er kjent for offeret.

Overfallsvoldtekt er en grov krenkelse ovenfor den personen som blir direkte utsatt for et slikt overgrep. Det er særlig krenkende fordi overgriperen ikke respekterer offerets integritet og at slike overfall tilsynelatende skjer ovenfor tilfeldige personer, som gjerne er på feil sted til feil tid. Det å bli utsatt for overfallsvoldtekt kan påføre offeret store traumer og være noe vedkommende må bære med seg resten av livet. Traumatiske opplevelser er gjerne sterkt emosjonelle og vil være vanskeligere å glemme enn minner som innebærer mindre følelser (Nordahl 2011). Dette betyr at det kan få psykiske konsekvenser for vedkommende også i ettertid, i tillegg til den direkte krenkelsen handlingen medfører.

Det er likevel ikke bare selve offeret som blir rammet av overfallsvoldtekter. Andre kvinner kan også føle seg rammet, ved at de for eksempel føler frykt for å gå alene etter nattens frembrudd. 5 av 6 anmeldte overfallsvoldtekter i Oslo 2010 skjedde nemlig på nattestid (Sætre & Grytdal 2011). Dette vil i så fall kunne påvirke kvinners opplevde handlingsrom slik at de ikke vil bevege seg offentlig slik de kanskje gjorde tidligere. Det faktum at den statistiske sannsynligheten for å bli utsatt for en overfallsvoldtekt er liten, vil ikke nødvendigvis ha den store påvirkningen (Schiefløe 2011).

Dette er med å understreke alvorligheten overfallsvoldtekter innebærer og viktigheten av at samfunnet tar sterk avstand fra slike handlinger. Alvorligheten uttrykkes blant annet i lovovertredsens øvre strafferamme jamfør Straffeloven (1902) § 192 tredje ledd, som kan gi inntil 21 år fengsel.

5 Kriminalitetsforebygging

Ordet *forebygge* betyr å «hindre at noe skjer» (ordbok.no). Det kan med andre ord beskrives som å sette i verk tiltak for å unngå at det oppstår en uønsket situasjon. Hensikten med forebygging er å prøve å forutse noe som antas å kunne skje i fremtiden og gjøre noe for å hindre at det oppstår (Lie 2011, s. 21). Forebygging er med andre ord et begrep som omfatter et bredt spekter av tiltak. Det har en sentral plass innenfor de fleste bransjer i en eller annen form, for eksempel gjennom helse, miljø og sikkerhet (HMS).

Kriminalitetsforebygging handler i hovedsak om å være i forkant og unngå at *lovbrudd* oppstår. Det handler også om å bidra til å skape en trygghet for befolkningen og ved dette opprettholde livskvaliteten (Lie 2011, s. 21-22). Politiet benytter hovedsakelig fem ulike forebyggingsstrategier:

- *Personorientert kriminalitetsforebygging* – Er ment å påvirke de bakenforliggende årsakene til at individer begår lovbrudd og sikter seg primært mot barn og unge (Lie 2011, s. 60).
- *Gjenopprettende rett* – En metode hvor de berørte partene ved et lovbrudd sammen kommer frem til en løsning som tar hensyn til alle parter, ved for eksempel konfliktråd. Kan benyttes istedenfor- eller i tillegg til tradisjonell strafferett (Lie 2011, s. 128-129).
- *Lokalorientert politiarbeid* – En metode hvor politiet forsøker å integrere seg i lokalsamfunnet og dermed skape nærere relasjon med publikum for å stimulere til et godt samarbeid (Lie 2011, s. 183).
- *Situasjonell forebygging* – En metode som benytter konkrete virkemidler for å redusere kriminalitet i en bestemt situasjon eller i et bestemt område (Lie 2011, s. 252).
- *Problemorientert politiarbeid (POP)* – POP er en overordnet strategi som baserer seg på analyse og skal bidra til å få hele politietaten til å arbeide mer proaktivt gjennom de ulike forebyggingsmetodene (Lie 2011, s. 302).

5.1 Situasjonell forebygging

Situasjonell forebygging er den metoden denne oppgaven baserer seg på. Metoden tar utgangspunkt i å begrense mulighetene for å kunne begå kriminelle handlinger i en bestemt situasjon, hovedsakelig ved bruk av materielle anordninger (Lie 2011, s. 252).

Situasjonell forebygging er basert på den såkalte *rutineaktivitetsteorien* som innebærer at tre elementer må være til stede for at et lovbrudd skal kunne forekomme; en motivert gjerningsmann, et tilgjengelig objekt/offer og mangel på voktere. For å forebygge kriminalitet må man jobbe mot alle tre elementene (Cohen og Felson 1979, gjengitt av Lie, 2011 s. 257-259). Hva som her menes med voktere er personer som kan gripe inn mot gjerningspersonen, enten direkte eller indirekte, og trenger ikke nødvendigvis være politi eller sikkerhetsvakter, men også andre personer i nærmiljøet (Erstad 1997, s. 98). Indirekte inngripen tolkes i denne oppgaven som at inngripenen også kan forekomme i ettertid. Det er fem hovedkategorier av tiltak som har til hensikt å påvirke en gjerningsperson; øke anstrengelsen, øke oppdagelsesrisikoen, minske utbyttet, redusere provokasjon og vanskeliggjøre provokasjon.

Det er ved å øke oppdagelsesrisikoen en utvidet bruk av DNA-registeret potensielt kan virke forebyggende på overfallsvoldtekter. Økt oppdagelsesrisiko baserer seg på tiltak som har til hensikt å øke den reelle risikoen en potensiell gjerningsmann utsetter seg for ved å begå et bestemt lovbrudd, eller generelle lovbrudd på et bestemt sted (Clarke og Eck 2003, gjengitt av Lie, 2011 s. 261-263). Oppdagelsesrisikoen kan knyttes til vokterbegrepet, fordi det i rutineaktivitetsteorien nettopp er vokteren som skaper denne risikoen for gjerningspersonen. I denne oppgaven knytter oppdagelsesrisikoen seg til personer som er, eller potensielt kunne vært, registrert i DNA-registeret. Ved en overfallsvoldtekt vil det naturlig være en stor sannsynlighet for at gjerningspersonen legger igjen biologisk materiale som inneholder DNA, som for eksempel spytt, hår eller sæd. Dersom denne personen allerede er registrert i DNA-registeret vil han lettere kunne spores tilbake til offeret, noe som kan styrke mistanken mot vedkommende betraktelig og dermed øke hans reelle risiko for å bli oppdaget.

Situasjonell forebygging baserer seg på *rasjonell-aktør teorien*. Teorien bygger på en oppfatning om at mennesker foretar rasjonelle valg der vi ønsker hovedsakelig å unngå det som oppleves som ubehagelig, og heller søke det behagelige eller lystbetonte. I et kriminalitetsperspektiv blir handlinger, som av samfunnet er oppfattet som kriminelle, straffet av domstolene gjennom lover. Straffen har til hensikt å innebære et ubehag, og det er dermed trusselen om dette ubehaget som prinsipielt skal hindre mennesker i å utøve disse handlingene. Det rasjonelle valget i denne sammenhengen vil basere seg på hvilken fordel/vinning man kan oppnå ved en kriminell handling, sett opp mot hva som risikeres. (Erstad 1997, s. 94-95). Dette betyr i praksis at dersom DNA-registeret skal kunne ha en forebyggende effekt på overfallsvoldtekter, må den potensielle overgriperen være en rasjonell

aktør. Dersom han derimot ikke skulle være en rasjonell aktør vil han heller ikke gjøre en avveining og det forebyggende perspektivet ved DNA-registeret mister virkning.

Risikoen for å bli oppdaget henger sammen med samfunnets rett til å straffe brudd på lovbestemmelser, som vil si at man risikerer en straff dersom man blir oppdaget. Det norske rettssystemet bygger på at man straffer kriminelle handlinger, for å ivareta samfunnets behov for trygghet og kriminalitetsbekjempelse. I et forebyggende perspektiv skal strafferetten virke individual- og allmennpreventivt, den har med andre ord til hensikt å påvirke den straffede og befolkningen forøvrig (Lie 2011 s. 124-125).

5.2 DNA

DNA er et arvestoffmolekyl som eksisterer i alle kjerneholdige celler hos mennesker. Det vil si at det finnes i organene, huden, slimhinnene og kroppsvæskene. Molekylet inneholder all informasjon om utvikling og utseende, og sannsynligheten for at to ubeslektede mennesker har lik DNA er 1:1 milliard. DNA er dermed tilnærmet unikt for hvert enkelt menneske i verden, med unntak av eneggede tvillinger som har identisk DNA. Molekylet er forholdsvis stabilt, noe som gjør at det under gunstige forhold kan bevare arvestoffet over lang tid, for eksempel i tørre omgivelser eller i frossen tilstand (NOU 2005: 19, s. 1-5).

Bruk av DNA i en straffesak kan hjelpe politiet i å knytte en gjerningsperson til et sted, en gjenstand eller en person. Dette kan skje ved at DNA som blir funnet, for eksempel på et åsted, sammenlignes med en person som allerede er mistenkt eller ved at profilen samsvarer med en eksisterende profil i registeret. I voldtektssaker kan DNA konstatere om seksuell omgang har funnet sted mellom en mistenkt og en fornærmet, men det sier nødvendigvis ikke noe om hendelsesforløpet og om det er en voldtekt som faktisk har forekommet. Det vil avhenge av godt politiarbeid i den videre etterforskningen å avgjøre om et straffebed er overtrådt (Fredriksen 2009, s. 127).

For å kunne benytte DNA effektivt i en voldtektssak, er man avhengig av at overfallsofferet er villig til å gjennomføre en kroppslig undersøkelse hos voldtektsmottak eller lignende. Dette bør skje så raskt som mulig etter overfallet. I undersøkelsen blir biologisk materiale, som kan stamme fra gjerningsperson, sikret og eventuelle skader dokumentert. Selve DNA-analysen har siden 1987 blitt gjennomført av Rettsmedisinsk institutt ved seksjonen for biologiske spor (NOU 2005: 19, s.19).

5.2.1 DNA-registeret

Registrering og lagring av DNA-profiler hjemles i Strpl. §§ 158 og 160a og Påtaleinstruksen kapittel 11a. I tillegg har Riksadvokaten utredet gjeldende retningslinjer i forbindelse med registreringen, denne trådte i kraft 1. september 2008.

Selve DNA-analysen som gjøres hos Rettsmedisinsk institutt danner en DNA-profil. Denne profilen sendes til Kripos, som deretter legger den inn i DNA-registeret (Folkehelseinstituttet 2013). DNA-registeret er delt i fire forskjellige register. I *etterforskningsregisteret* registreres DNA fra mistenkte personer i konkrete saker, men slettes så raskt saken er avgjort. Dersom man finner DNA på et åsted og man ikke kan knytte den til en spesiell person, men funnet antas å ha tilknytning, kan den registreres i *sporregisteret* så lenge saken er uoppklart. Politie og andre som regelmessig kommer i kontakt med et åsted kan registrere sin DNA-profil i *eliminasjonsregisteret*, der hensikten er å hindre at profilen ender i sporregisteret (Påtaleinstruksen (1985) kap. 11a, §§ 11a-1 og 11a-2)

Det er det siste av de fire registrene som er mest relevant for denne oppgaven; *identitetsregisteret*. Her kan registrering forekomme dersom en person er «ilagt straff for en handling som etter loven kan medføre frihetsstraff» jf. Straffeprosessloven (1981) § 160a 1. ledd og Påtaleinstruksen (1985) § 11a-1 3. ledd alternativ a. Lovverket gir i utgangspunktet ingen føringer om registrering i forhold til den *reelle* straffen en gjerningsperson blir idømt. Det holder at personen dømmes etter et straffebud som i *teorien* kan medføre frihetsstraff, selv om vedkommende for eksempel ilegges kun et forelegg. Personen kan da i utgangspunktet, med hjemmel i lov, registreres i identitetsregisteret. Det er likevel ikke et krav om at dette gjøres, jamfør *kan*, og det er dermed opp til politiet å vurdere jamfør Straffeprosessloven (1981) § 160a, 5. ledd. Dette betyr i utgangspunktet at brudd på alle forbrytelser, og de fleste forseelser, i Straffeloven kvalifiserer til registrering i identitetsregisteret.

Riksadvokatens retningslinjer gir videre føringer for registrering av DNA. I rundskrivet presiseres det at registrering i identitetsregisteret *skal* forekomme når en person i Norge «er rettskraftig idømt ubetinget fengsel eller forvaring i *mer enn 60 dager*». Dette gjelder også personer som jobber eller oppholder seg i Norge, som er idømt tilsvarende straff i utlandet. I tillegg registreres alle som er dømt, eller frifunnet grunnet utilregnelighet, for overtredelse eller forsøk i sedelighetssaker, grove legemssaker, grove ran eller drap. En person som er registrert i etterforskningsregisteret skal overføres til identitetsregisteret dersom han dømmes for et forhold som kan medføre frihetsstraff, men her presiseres ingen krav i forhold til den

reelle straffen. Også overføring til tvungen psykisk helsevern eller omsorg registreres.

Registrering kan bortfalle dersom det «foreligger helt særlige omstendigheter»

(Riksadvokaten 2008, s. 3-4)

Det er en tydelig forskjell på når personer *kan* registreres og når personer *skal* registreres i identitetsregisteret. Lovverket gir i utgangspunktet ingen føringer om registrering i forhold til den reelle straffen en gjerningsperson blir idømt. Det holder at personen dømmes etter et straffebud som i teorien kan medføre frihetsstraff, selv om vedkommende for eksempel ilegges kun et forelegg. Personen kan da i utgangspunktet, med hjemmel i lov, registreres i identitetsregisteret, men det er ikke et krav om at dette gjøres og avgjørelsen besluttet av politiet.

DNA-profiler inneholder mye informasjon og registrering av personer i DNA-registeret skjer uavhengig av om vedkommende samtykker eller ikke. Dette kan gi noen etiske utfordringer sett ut fra kravet til personvernet hos befolkningen.

6 Drøfting

6.1 Hvilke etiske dilemmaer gir DNA-registrering?

Sett ut fra et politi- og etterforskningsmessig perspektiv, opp mot overfallsvoldtekte, er det lett å argumentere for at personer kan registreres i DNA-registeret. Dersom alle som oppholder seg i Norge ble påkrevd å registrere sin DNA, ville politiet hatt en unik mulighet til å spore gjerningspersoner fordi biologisk materiale lett avsettes ved slike saker.

Oppklaringsprosenten kunne som en følge av dette økt betydelig. Likevel kan man stille seg spørsmål om et slikt system vil være helt uproblematisk, sett bort ifra de rent logistikk-/ressursmessige utfordringene.

Personvern handler om individets rett til å bevare sin egen integritet og autonomi. Det tar for seg blant annet at enhver i utgangspunktet skal kunne uttrykke seg fritt, ta selvstendige valg og selv kunne bestemme hvilke personlige opplysninger som andre skal ha tilgang til (Datatilsynet 2013, s. 12). DNA-registeret kan hevdes å utfordre dette utgangspunktet, med forutsetning om at man erkjenner en DNA-profil som personlig opplysning. En DNA-profil inneholder unik informasjon om individet og kan derfor vanskelig argumenteres som ikke-personlig opplysning. Når noen registreres i identitetsregisteret gjøres dette i utgangspunktet mot vedkommendes vilje, det er ikke krav til samtykke og registreringen foregår basert på lover og retningslinjer. Med det lovverket som er i dag -er det ikke tilfeldig hvem som blir registrert når det primært rammer straffedømte med hensikt å forhindre gjentakelse. Likevel vil denne profilen lagres etter at vedkommende har sonet sin dom, og personen har da i utgangspunktet «gjort opp for seg» for det lovbruddet han har begått. Dette kan føre til at de som blir registrert kan føle seg stigmatisert og at det kanskje da oppleves som en ekstra straff i seg selv. Ser man slik på det, ville kanskje en registrering av alle borgerne bidra til at DNA-registeret oppleves som mindre stigmatiserende (Bioteknologinemda 2010).

6.2 Hvordan kan en registrert DNA-profil ha forebyggende effekt?

Voldtekt er en kriminell handling av seksuell art og det er derfor naturlig at selve overfallet vil være intimt mellom gjerningsperson og offer. Sannsynligheten for at biologisk materiale, som for eksempel spytt, sæd eller hår, vil forflytte seg over fra gjerningsperson til offer og/eller omvendt - kan antas å være stor. Slik biologisk materiale inneholder DNA og kan sammenlignes med eksisterende profiler i registeret ved en korrekt analyse.

Hvis jeg tar utgangspunkt i et såkalt «typisk» tilfelle av overfallsvoldtekt: En ung kvinne, beruset på alkohol, går alene hjem fra byen natt til søndag. Hun tar veien gjennom en mørk park og blir plutselig overfalt av en ukjent mann. Denne mannen voldtar henne og løper deretter fra stedet. Det er ingen vitner i nærheten og kvinnen klarer ikke beskrive gjerningsmannen. Hun oppsøker voldtekstmottaket. Utgangspunktet i en slik sak er at politiet har lite håndfaste spor å gå ut ifra for å identifisere gjerningsmannen. Tall fra Oslo politidistrikt i 2010 viser at gjerningspersonen i hele 96 % av tilfellene av overfallsvoldtekter er ukjent for fornærmede, altså ingen form for tidligere relasjon (Sætre & Grytdal 2011). Disse tallene viser at et slikt eksempel kan harmonere med virkeligheten.

Dersom denne gjerningspersonen allerede er registrert i identitetsregisteret vil han kunne identifiseres og knyttes til offeret, selv om offeret ikke selv klarer å identifisere vedkommende ut ifra utseende. I slike tilfeller er DNA-registeret et meget godt hjelpemiddel i prosessen for å kunne straffeforfølge gjerningspersonen. Leder for volds- og sedelighetsavsnittet Hanne Kristin Rohde påpekte i sin uttalelse vedrørende overfallsvoldtekter for NRK i september 2011: «I samtlige saker som har vært oppklart, har DNA vært utslagsgivende» (Hammerstad 2012).

Hvis da denne tenkte gjerningspersonen blir sporet ved hjelp av DNA og deretter mottar en rettskraftig dom ved ubetinget fengsel for overfallsvoldtekt, er det positivt med tanke på fornærmedes krav til rettsikkerhet. I tillegg vil dommen kunne få en individualpreventiv og allmennpreventiv effekt, slik den er ment å ha. Likevel har lovbruddet allerede blitt begått, og i et forebyggende perspektiv vil det være naturlig fokusere på hva som i *forkant* av lovbruddet kunne påvirket gjerningspersonen til å unnlate å gjøre det.

Dersom DNA i overfallsvoldtektssaker har en så stor betydning for oppklaring som Rohde påpekte, vil en gjerningsperson med eksisterende DNA-profil i identitetsregisteret, utsette seg selv for en større risiko for å bli oppdaget enn en som ikke er registrert. Det er denne økte oppdagelsesrisikoen som i et situasjonelt forebyggingsperspektiv teoretisk sett kan påvirke en potensiell overfallsforbryter til å revurdere overfallet. Potensialet for oppdagelse ved hjelp av DNA, sett ut ifra rutineaktivitetsteorien, kan oppfattes som en form for «usynlig» vokter ovenfor den potensielle forbryteren. Politiet vil da indirekte kunne gripe inn mot gjerningspersonen. Den registrerte DNA-profilen «passer på» den potensielle gjerningspersonen sett i forhold til de mulighetene som ligger for en senere forfølgelse.

Forebygging ved hjelp av DNA-registeret tar her utgangspunkt i at en potensiell gjerningsperson allerede er registrert i identitetsregisteret, som hovedsakelig betyr at personen

tidligere har begått kriminalitet. Det vil også være en forutsetning om at vedkommende er *klar over* at DNA-profilen hans er registrert og hvilken betydning det kan ha for å knytte han til handlingen. Det er ikke nok at profilen hans kun ligger der, dersom han enten ikke er klar over registreringen eller betydningen det kan ha for å knytte han til forbrytelsen. Det må poengteres at det nettopp er den opplevde risikoen og ikke den reelle risikoen som vil være styrende, fordi det i et forebyggende perspektiv har til hensikt å forhindre at noe skjer, før det skjer. Det er den risikoen personen selv opplever som vil kunne ha innvirkning på vedkommende. Dersom det i en gitt situasjon er en høy reell risiko for at en potensiell overfallsforbryter blir oppdaget, men denne personen selv ikke er klar over risikoen eller omfanget av den, vil det heller ikke ha betydning for hans vurdering. Grunnlaget for den forebyggende hensikten, er at han vurderer oppdagelsesrisikoen så høyt at han frastår å gjennomføre et overgrep. Til slutt vil det være av stor betydning at vedkommende faktisk gjør en vurdering hvor han setter oppdagelsesrisikoen opp mot den potensielle «gevinsten» av voldtekten, rettere sagt at det er et rasjonelt valg. (Knutsson 1997 gjengitt av Lie 2011, s. 253-254).

6.3 Har overfallsforbrytere kriminell bakgrunn?

Selve teorien om at DNA-registeret skal kunne ha en forebyggende effekt baserer seg på at den potensielle gjerningsmannen tidligere er dømt, og som en følge av dette er registrert i identitetsregisteret. Det er dermed en forutsetning om at det er en sammenheng mellom overfallsvoldtekter og tidligere kriminell atferd. Det å begå en overfallsvoldtekt kan lett betegnes som å trå langt over en moralsk grense, i tillegg til en strafferettslig grense. Det er vanskelig å forestille seg at overgriperen aldri har tråkket over en slik grense tidligere, siden krenkelsen mot offeret er av en såpass grov karakter. Som følge av det er det lett å tenke at en overgriper kan ha vært straffet tidligere. Dersom det har skjedd en form for kriminalitetseskalering, er det likevel ikke gitt at personen er blitt straffet for dette og dermed heller ikke er registrert. Derimot er det ingen automatikk i at grove lovbrudd krever en form for tidligere kriminell løpebane der grovheten stadig eskalerer, lovbrudd kan oppstå uavhengig av dette.

Det vil her drøftes ut ifra mistenkte/siktede og ikke domfelte personer, siden det kun var ett tilfelle av domfellelse i 2010. Å få noen straffedømt krever en vesentlig høyere grad av sannsynlighet enn å begjære en person mistenkt eller siktet. Det må derfor tas forbehold om at alle de mistenkte/siktede kan være uskyldige. Dette gjør det derfor ikke mulig å foreta en

korrekt analyse, siden mistenkte/siktede er uskyldig frem til eventuelt mottatt dom. Det vil likevel gjøres en drøfting, men basert på at det er såpass få tilfeller og personene kun er mistenkt/siktet, er det ikke mulig å konkludere.

Tall fra Oslo i 2010 viser at fem av seks mistenkte/siktede gjerningsmenn var registrert med tidligere kriminelle forhold, fire av disse var registrert med mer enn elleve forhold, mens den siste betegnes som «ikke kjent»(Sætre/Grytdal 2011, s. 60). Disse tallene viser at dersom de mistenkte/siktede her skulle bli dømt *kan* det være en sammenheng mellom tidligere kriminell bakgrunn og overfallsvoldtekter. Det betyr derimot ikke at «alle» som har gjort seg skyldig i en eller annen form for kriminalitet begår overfallsvoldtekter. Det er vesentlig flere personer som dømmes for kriminalitet hvert år enn antallet anmeldte voldtekter. Det som her skal poengteres er at dersom man har én person som er ustraffet og én person med kriminell bakgrunn, kan sannsynligheten være større for at personen med kriminell bakgrunn begår en overfallsvoldtekt enn den ustraffede personen. Sannsynligheten for at personen med kriminell bakgrunn begår et slikt overfall er uansett liten på det generelle nivå.

Dersom alle de mistenkte/siktede her blir straffet kan det gi en liten indikasjon på at overfallsforbrytere ofte har et kriminelt rulleblad, men det trenger ikke nødvendigvis være sånn. Det kan være helt tilfeldig at de mistenkte/siktede her har et kriminelt rulleblad og at de ikke representerer den «typiske» overfallsforbryter. Dette gjør at det er vanskelig å dra noen konklusjon om det faktisk er en sammenheng mellom overfallsforbrytere og tidligere kriminell bakgrunn. Statistikken gir noen svake indikasjoner på at dette kan være tilfelle, men grunnlaget er for vagt og usikkert til å konkludere.

6.4 Er overfallsvoldtekter rasjonelle handlinger?

Om en overfallsforbryter faktisk foretar en rasjonell handling eller ikke, i det han bestemmer seg for å begå en overfallsvoldtekt, er det i utgangspunktet kun gjerningspersonen selv som kan svare på. Det avhenger med andre ord av hvilke tankeprosesser han går gjennom og kan vanskelig påvises hundre prosent av andre enn han selv.

I følge rutineaktivitetsteorien vil et lovbrudd (overfallsvoldtekt) forekomme dersom både en motivert gjerningsmann, et tilgjengelig offer og mangel på voktere fremkommer samtidig (Cohen og Felson 1979, gjengitt av Lie 2011, s. 259). Uansett om det er snakk om en grad av rasjonalitet i valget om å begå en overfallsvoldtekt, vil gjerningsmannens motivasjon alltid være av betydning fordi det er nettopp den som er drivkraften mot å begå overgrepet. Hvis det

i et gitt tilfelle er et tilgjengelig offer kan motivasjonen «utfordres» ved for eksempel å øke oppdagelsesrisikoen gjennom en form for voktere. Hvor motivert gjerningspersonen er, vil kunne ha innvirkning på hvilken risiko han er villig til å ta. Utfordringen med DNA-registeret som et forebyggende virkemiddel, og som en form for «usynlig» vokter, er at oppdagelsesrisikoen gjerningspersonen utsetter seg for, ikke rammer han i situasjonen, men heller har potensialet til å innhente vedkommende ved en senere anledning. Det er heller ikke noe gjerningsmannen fysisk kan se eller merke på stedet, men heller en konsekvens handlingen kan få på sikt. Gjerningspersonen må kunne tenke og vurdere oppdagelsesrisikoen ut fra den kunnskapen han sitter på om betydningen av DNA-registeret. Vurderingsevnen vil trolig kreve mer av gjerningspersonen her enn i en situasjon der risikoen han utsetter seg for viser seg fysisk på stedet og rammer han direkte. Det er dermed ikke utenkelig at det vil stilles høyere krav til graden av rasjonalitet i valget til gjerningsmannen om å begå en overfallsvoldtekt, i tilfeller der DNA-registeret danner grunnlaget for oppdagelsesrisikoen.

Det er likevel ikke sikkert at en potensiell gjerningsmann faktisk gjør en overveid vurdering, men at handlingen heller er spontan og uten noen særlig form for planlegging. (Lie 2011, s. 254). Tall fra Oslo i 2010 viste at i 96% overfallstilfeller var gjerningspersonen ukjent for offeret, 83% av tilfellene skjedde på nattestid og 70% var utendørs. Dette kan harmonere med Sætre og Grytdal sin oppfatning om typiske tilfeller hvor kvinner blir overfalt på vei hjem fra byen. Hvor mye planlegging slike overgrep faktisk bærer preg av kan variere fra situasjon til situasjon. Gjerningsmannen kan på forhånd ha vurdert og planlagt gjennomføringen av et overgrep på et bestemt sted, mens offeret kun dukket opp på feil sted til feil tid. Overgriperen kan da rasjonelt ha valgt selve handlingen, mens offeret selv var tilfeldig.

Dersom gjerningspersonen er sterkt påvirket av rus, vil evnen til å kunne foreta et rasjonelt valg antakeligvis bli svekket. En 19 år gammel mann ble i desember 2012 dømt for voldtekt og drap av en 98 år gammel kvinne fra Os. Mannen hevdet han ikke husket noe fra hendelsen grunnet sterk alkoholrus (NRK 2012). Når en gjerningsperson er så sterkt påvirket av alkohol at vedkommende ikke husker overgrepet, er det lite sannsynlig at vedkommende foretok seg et rasjonelt valg basert på for eksempel oppdagelsesrisiko. Et slikt overfall vil da trolig bære preg av spontanitet. Tall fra Oslo i 2010 gir ingen klar indikasjon på at det er sammenheng mellom overfallsvoldtekter og rus, kun en av seks mistenkte/siktede var påvist ruset.

Det kan tenkes at for eksempel psykisk helse kan ha påvirkning på en person i forhold til om han foretar et rasjonelt valg eller ikke. Hvis en gjerningsperson sliter med en form for psykiatriske lidelser vil disse lidelsene på en eller annen måte påvirke sinnet til

vedkommende. Det er dermed ikke utenkelig at denne påvirkningen i en eller annen form også vil kunne påvirke vedkommendes dømmekraft og vurderingsevne, siden slike lidelser ofte kan «ta stor plass» i personers liv. I Oslo i 2010 hadde halvparten av de mistenkte/siktede for overfallsvoldtekt psykiatriske diagnoser eller lidelser, eller hadde dette tidligere. Siden kun en av de seks mistenkte var dømt når denne rapporten kom ut, kan man ikke dra noen konklusjon ut fra disse tallene uten dom for de resterende. Likevel kan det gi en indikasjon på at det ikke er utenkelig at en del overfallsforbrytere kan lide av slike lidelser eller diagnoser, og at dette kan påvirke deres evne til å gjøre rasjonelle valg.

6.5 Er lovverket dekkende og blir det fulgt?

Som det fremkommer av lovverk og retningslinjer er det i dag en vesentlig forskjell på når politiet *kan* registrere forbrytere i identitetsregisteret og når politiet *skal* registrere. Dette reguleres av straffeprosessloven, påtaleinstruksen og riksadvokatens retningslinjer.

I 2011 ble 128 100 personer dømt for forbrytelser i Norge (Statistisk Sentralbyrå 2013). Siden alle forbrytelser kan idømmes fengselsstraff (frihetsstraff) innebærer det at samtlige av disse i utgangspunktet kunne registreres i identitetsregisteret med hjemmel i lov. I tillegg kommer alle som er frifunnet grunnet utilregnelighet- eller dømt i utlandet for enkelte grove forbrytelser. 2266 personer ble registrert med DNA-profil i identitetsregisteret samme år, som er under 2 % av alle som lovlig kunne registreres (Kripos 2012). Det må imidlertid tas forbehold om at enkelte av de straffedømte allerede kan ha en eksisterende profil i registeret. Det fremkommer ikke av statistikken hvilke lovbrudd som var begått eller hva som dannet grunnlaget for registrering. Det kan dermed ikke tas stilling til om de personene som her ble registrert var å regne som «*skal*-kandidater» i henhold til Riksadvokatens rundskriv, med andre ord at de var pålagt registrering.

Dette viser at kun et fåtall av personene, som lovlig kan registreres i identitetsregisteret, faktisk blir registrert. Riksadvokatens retningslinjer gir føringer for hvordan politiet skal jobbe straffesaksrettet og det poengteres der at omfanget av registreringen må skje trinnvis for at politiet ikke skal bli overbelastet (Riksadvokaten 2008, s. 3). Det vil med andre ord bety at antall registreringer i stor grad er avhengig av tilgjengelige ressurser. I første kvartal av 2012 tok det inntil 54 dager å få svar på en DNA-analyse fra Rettsmedisinsk institutt. Ved hastesaker, som omhandlet for eksempel overfallsvoldtekte og politiet ba om særlig prioritering, tok analysen kun 1-3 dager (Folkehelseinstituttet 2012). Dette viser at selve

analysen ikke nødvendigvis krever mye tid, men tyder heller på at også Rettsmedisinsk institutt har mange analyser å jobbe med. Dersom ethvert tilfelle hvor loven gir grunnlag for å registrere DNA-profil blir analysert, vil Rettsmedisinsk institutt trolig kreve en utvidelse for å være i stand til å takle det.

Avslutning

7 Konklusjon

I denne oppgaven har jeg sett på om økt registrering av DNA kan bidra til å forebygge overfallsvoldtekter. Det er benyttet statistikk fra Oslo Politidistrikt i 2010.

Under gitte forutsetninger kan det tenkes at en økt bruk av DNA-registrering vil kunne ha en forebyggende effekt på antall overfallsvoldtekter.

Forutsetningene, som bygger på funn i oppgaven, krever at den forebyggende gevinsten må kunne vurderes som større enn kostnaden en økt registrering kan innebære for enhvers rett til personvern. Videre må det påvises en reell sammenheng mellom overfallsvoldtekter og tidligere kriminelle handlinger. Det må sikres at de som får sitt DNA registrert er fullstendig klar over hvilken oppdagelsesrisiko det innebærer ved eventuelle fremtidige kriminelle handlinger. En vurdering må gjøres av om personer som begår overfallsvoldtekt- eller forsøk er i stand til rasjonelt å vurdere oppdagelsesrisikoen. Ressursene til politiet og til Rettsmedisinsk Institutt ville trolig måtte økes for å kunne gjennomføre flere DNA-registreringer.

Det er ut i fra det empiriske grunnlaget i denne oppgaven ikke mulig å trekke en endelig konklusjon.

8 Litteraturliste

8.1 Selvvalgt pensum

- Erstad O. (1997:3). *Det kriminalitetsforebyggende siktemål*. Oslo: Politihøgskolen.
Kapittel 5. 29 sider
- Fredriksen, S. (2009). *Innføring i straffeprosess*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag 2009
Kapittel 7.9. 7 sider.
- Hamremoen, E. (2012). *Kriminalteknikk Første enhet på åstedet*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag 2012. Kapittel 6 & 7. 26 sider.
- Lie, E. M. (2011). *I forkant*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS 2011. Kap 1 & 7, 36 sider
- NOU 2005: 19. (2005). *Lov om DNA-register til bruk i strafferettspleien*. Oslo: Justis- og beredskapsdepartementet. Hentet fra <http://www.regjeringen.no/Rpub/NOU/20052005/019/PDFS/NOU200520050019000DDDPD FS.pdf> Kapittel 3, 4 & 6. 37 sider
- Riksadvokaten. (2008). *Nye retningslinjer for registrering i DNA-registeret og innsamling av spor med sikte på DNA-analyse mv* (Ra 07-569 KHK/jaa 624.7) Hentet fra <http://www.riksadvokaten.no/filestore/Dokumenter/2008/RegistreringiDNA-registeret.PDF> 7 sider
- Sætre, M. & Grytdal, V. (2011). *Voldtekt i den globale byen – Endringer i anmeldte voldtekter og seksualkultur i Oslo*. Oslo: Oslo Politidistrikt. 88 sider
- ### 8.2 Øvrige kilder
- Bioteknologinemda. (2010, 6. juli). *DNA-analyser*. Hentet 25. april 2013 fra <http://www.bion.no/temaer/dna-analyser/>
- Datatilsynet. (2013). *Personvernutfordringer ved genetiske undersøkelser*. (Rapport, mai 2013 Versjon: 2.0)
- Folkehelseinstituttet. (2012, 4. juni). *DNA / Biologiske spor*. Hentet 20. april 2013 fra http://www.fhi.no/eway/default.aspx?pid=239&trg=List_6212&Main_6157=6263:0:25,6368&MainContent_6263=6464:0:25,6369&List_6212=6218:0:25,6371:1:0:0:::0:0
- Hammerstad K.(2012, 29. mai). *55 overfallsvoldtekter i Oslo i fjor – bare 8 overgripere tatt*. Hentet fra <http://www.nrk.no/nyheter/norge/1.8163143>
- NRK. (2012, 1. august). *19-åring tiltalt for voldtekt og forsettlig drap på Hilda Feste (98)*.

- Hentet 25. april fra <http://www.nrk.no/hordaland/kan-fa-21-ars-fengsel-for-os-drapet-1.8256018>
- Kripos. (2012). *Registerstatistikk 2012*. Hentet fra https://www.politi.no/vedlegg/lokale_vedlegg/kripos/Vedlegg_2001.pdf
- Nordahl. M. (2011, 8. desember). *Mindre spesifikke minner etter traume?* Hentet fra <http://www.forskning.no/artikler/2011/desember/306428>
- Påtaleinstruksen. (1985). *Forskrift om ordningen av påtalemyndigheten av 28. juni 1985 nr. 1679*. Særtrykk utgitt i 2010. Oslo: Cappelen akademiske forlag
- Schiefloe P. M. (2011, 13. desember). *Voldtekt*. Hentet fra <http://www.apertura.ntnu.no/folk/permsdok/Voldtekt.pdf>
- Statistisk Sentralbyrå. (2013). *Straffereaksjoner, 2011*. Hentet fra <http://www.ssb.no/straff/>
- Straffeloven. (1902). *Almindelig borgerlig straffelov av 22. mai 1902 nr. 10*. Særtrykk utgitt 2010. Oslo: Cappelen akademiske forlag
- Straffeprosessloven. (1981). *Lov om rettergangsmåten i straffesaker av 22. mai 1981 nr. 25*. Særtrykk utgitt 2010. Oslo: Cappelen akademiske forlag